

Sexualita v podmínkách školy

(průvodce studiem)

Dana Štěřbová

Obsah

ÚVOD

1. DOKUMENTY

2. SEXUALITA

3. VLIVY FORMUJÍCÍ POSTOJE K SEXUALITĚ

4. SEXUALITA A PŘÍSTUP K INFORMACÍM

5. SEXUÁLNÍ VÝCHOVA A JEJÍ ZAČLENĚNÍ DO VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ

6. PŘEKÁŽKY V SEXUÁLNÍ VÝCHOVĚ

7. JAK NA VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI SEXUALITY

8. VLASTNOSTI OSOBNOSTI PEDAGOGA

9. RODINNÝ PORADCE JAKO ŠKOLNÍ KONZULTANT?

10. PROBLÉMOVÉ SITUACE SPJATÉ SE SEXUALITOU A PEDAGOG – SEXUÁLNÍ ZNEUŽITÍ

11. STRUČNĚ K HOMOSEXUALITĚ

ZÁVĚR

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

ÚVOD

Cílem textu je zmapovat na základě dostupných materiálů a sebenáhledu a sebereflexe (nejlépe s pomocí doprovodného kurzu), zda pedagog je nebo není schopen věnovat se (a do jaké míry) tématům sexuality v praxi školy či školského zařízení.

V textu jsou dány podklady věnující se základním informacím k pojmu sexualita a k dokumentům, které zabezpečují práva na naplnění plného sexuálního života. Jsou rozpracovány vlivy, které ovlivňují formování postojů k sexualitě. Detailněji by se měl postoj k vlastní sexualitě zabývat každý pedagog (pedagogický pracovník). Je zdůrazněna potřeba sexuální výchovy a předpokládané vlastnosti pedagoga, který do sexuální výchovy vstupuje. Text popisuje některá témata, jež by se měla objevit ve školních vzdělávacích programech, event. v jiných školních dokumentech vztahujících se k sexuální výchově a k sexuální osvětě žáků. K úspěšné realizaci sexuální výchovy patří jistota sebe sama v daném tématu v souladu s osobnostními předpoklady a nejlépe, je-li podpořena supervizním procesem, který není zatím v pedagogickém prostředí realizován. Text nabízí dokumenty, z nichž škola může vycházet při tvorbě pravidel či norem v přístupech k pojetí sexuality v konkrétní škole či školském zařízení. Dokumenty školy musí vycházet z konkrétního sociokulturního prostředí žáků s respektováním postojů rodiny a jedince na sexualitu a její podoby. Proto je v textu i kapitola věnující se rodině a významu rodinného prostředí s návazností na sexuální výchovu. K tomu, aby byla zajištěna ochrana a bezpečí žáků v oblasti sexuality, nelze opominout téma sexuálního zneužití, jemuž je věnována jedna z kapitol studijního textu. Před Závěrem je uvedeno několik faktů k problematice homosexuality z důvodu, že problematika LGTB se ve školních vzdělávacích programech objevuje sporadicky a měla by jí být věnována vyšší míra pozornosti.

Text lze využít i pro prostředí vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (žák s SVP).

K získání dalších informací odkazují na literaturu použitou pro tvorbu tohoto textu a případně potřeby dalších zdrojů, podpůrných didaktických materiálů pro sexuální výchovu, konzultací při řešení otázek sexuality spjaté se zainteresovanými v prostředí školy (kde se počítá s aktéry jak z pedagogického prostředí, tak z prostředí rodiny žáka, zletilého žáka), supervizí apod. je možné obrátit se na autorku textu. Kontakt: dana.sterbova@upol.cz

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

1. DOKUMENTY

Deklarace sexuálních práv (Valencie, Španělsko, 20. 6. 1997)

Každá společnost má vytvářet takové podmínky, které by uspokojovaly potřeby plného rozvoje jednotlivce a respektovaly sexuální práva:

1. Právo na svobodu, které vylučuje všechny formy sexuálního donucování nebo nátlaku, vykořisťování a zneužívání v kteroukoli dobu a v jakýchkoli životních situacích. Boj proti násilí je sociální prioritou.
2. Právo na autonomii, integritu a bezpečnost těla – kontrola a těšení se z vlastního těla bez mučení, zohavení a jakéhokoli násilí.
3. Právo na sexuální rovnost – osvobození od všech druhů diskriminace, respektování sexuální rozmanitosti bez ohledu na pohlaví, příslušnost, věk, rasu, sociální statut, náboženství a sexuální orientaci.
4. Právo na sexuální zdraví, včetně dostupnosti všech dostatečných zdrojů pro podporu výzkumu a nezbytných znalostí HIV – AIDS – STD. Tyto okruhy vyžadují více zdrojů na výzkum, diagnostiku, léčbu.
5. Právo na široké, objektivní a faktické informace o lidské sexualitě, které by umožňovaly rozhodování ve vztahu k sexuálnímu životu.
6. Právo na dostatečnou sexuální výchovu od narození a během životního cyklu. Tohoto procesu by se měly účastnit všechny společenské instituce.
7. Právo svobodně se stýkat, tzn. možnost oženit se a provdat se nebo ne, rozvádět se a vytvářet jiné typy sexuálního soužití (společenství). *Pozn. autorky – v kontextu naší legislativy možnost uzavřít registrované partnerství.*
8. Právo svobodné a odpovědné volby co se týče reprodukce. Počet dětí a doba jejich narození, přístup k prostředkům regulace plodnosti (plánované rodičovství). Všechny děti by měly být chtěné a milované.
9. Právo na soukromí, což implikuje schopnost činit autonomní rozhodnutí o sexuálním životě v kontextu etiky jednotlivce a společnosti. Racionální a uspokojivé zkušenosti ze sexuality jsou požadavkem pro lidský rozvoj.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Charta sexuálních a reprodukčních práv IPPF (IPPF, 1995) (podrobněji viz <http://content.ippf.org/output/ORG/files/6385.pdf>)

Charta vymezuje, jak International Planned Parenthood Federation (IPPF) chápe sexuální a reprodukční práva; vytváří také spojení mezi vyjádřením lidských práv a realitou poskytování služeb v oblasti sexuálního a reprodukčního zdraví. Charta byla schválena zasedáním Ústřední rady IPPF. *SPRSV Praha (plnoprávný člen v IPPF od roku 1997) aktivně práva svými programy prosazuje a hlásí se k závazkům této charty.*

1. Právo na život
2. Právo na svobodu a osobní bezpečnost
 - 2.1 Každý má právo svobodně rozhodovat o svém sexuálním a reprodukčním životě, přičemž jedná s patřičným ohledem na práva ostatních.
 - 2.5 Každý má právo být chráněn před vnějšími vlivy vyvolávajícími strach, hanbu, vinu, přesvědčení založená na mýtech a před dalšími psychologickými faktory, ovlivňujícími jeho sexuální reakci nebo narušujícími jeho sexuální vztahy.
3. Právo na rovnost a ochranu proti všem formám diskriminace
 - 3.1 Nikdo nesmí být diskriminován ve svém sexuálním a reprodukčním životě, pokud jde o přístup ke zdravotní péči a/nebo službám, z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví nebo sexuální orientace, rodinného stavu, postavení v rodině, věku, jazyka, náboženského, politického nebo jiného smýšlení, národnostního či sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení.
 - 3.2 Každý má právo na stejný přístup ke vzdělání a informacím v zájmu zajištění svého zdraví a blaha, včetně přístupu k informacím, poradenství a službám týkajícím se sexuálního a reprodukčního zdraví a práv, bez ohledu na rasu, barvu pleti, chudobu, pohlaví nebo sexuální orientaci, rodinný stav, postavení v rodině, věk, jazyk, náboženské, politické nebo jiné smýšlení, národnostní či sociální původ, majetek, rod nebo jiné postavení.
 - a. Nikdo nesmí být zahrnut do jakéhokoliv programu péče o sexuální a reprodukční zdraví, jehož důsledkem je diskriminace určité skupiny populace.
 - b. Každý má právo na ochranu před všemi formami násilí, jehož příčinou je rasa, barva, pohlaví, jazyk, náboženské či jiné smýšlení, národnostní či sociální původ, majetek, rod či jiné postavení.
 - 3.8 Nikdo nesmí být průběhu života diskriminován z důvodu pohlaví, věku, sexuální orientace nebo tělesného či duševního postižení, pokud jde o přístup k informacím, zdravotní péči či službám týkajícím se sexuálního a reprodukčního zdraví, práv a potřeb.
4. Právo na soukromí

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

4.3 Každý má právo vyjádřit svou sexuální orientaci, aby mohl vést bezpečný a uspokojivý sexuální život, přičemž zachovává potřebný ohled na blaho a práva ostatních, bez obav z perzekuce nebo odpírání svobody, nebo společenských zásahů.

5. Právo na svobodu myšlení

5.1 Každý má právo na svobodu myšlení a vyjadřování, pokud jde o jeho sexuální a reprodukční život.

5.4 Každý má právo na ochranu proti restriktivnímu výkladu náboženských textů, víry, filozofií a obyčejů, jako nástrojů k okleštění svobody myšlení v oblasti péče o sexuální a reprodukční zdraví a pokud jde o další problémy.

6. Právo na informaci a vzdělání.

6.1 Každý má právo na přístup ke vzdělání a k pravdivým informacím týkajícím se jeho sexuálního a reprodukčního zdraví, práv a odpovědnosti, které berou v úvahu specifika jeho pohlaví, nejsou stereotypní a jsou sdělovány objektivním, kritickým a pluralistickým způsobem.

7. Právo rozhodnout se, zda uzavřít sňatek a založit a plánovat rodinu.

8. Právo rozhodnout se, zda a kdy mít děti.

9. Právo na zdravotní péči a ochranu zdraví.

10. Právo využívat plodů vědeckého pokroku.

11. Právo na svobodu shromažďování a svobodu slova.

11.3 Každý má právo usilovat o ovlivnění vlád, aby přijaly sexuální a reprodukční práva jako prioritu.

12. Právo na ochranu proti mučení a špatnému zacházení.

12.2 Nikdo nesmí být podroben lékařským pokusům nebo výzkumu týkajícímu se sexuality nebo metod či technik regulace porodnosti, bez jeho plného, svobodného a informovaného souhlasu.

(podrobněji viz www.planovanirodiny.cz)

2. SEXUALITA

K pojmu sexualita se váže mnoho pocitů, které se v nás objevují v různých souvislostech, aniž bychom je vědomě vyvolávali. Sexualita je souhrnem našich postojů, představ a vztahů k jiným lidem, naše představy o muži a ženě, o sobě, naše sexuální chování, představy o našem sebevědomí.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Sexualita:

- Spolutvoří proměnlivý a dynamický rozměr člověka, je součástí kvality jeho bytí.
- Je vytvářena interakcí mezi jednotlivcem a společenskými strukturami.
- Existuje během životního cyklu, harmonizuje utváření identity a posilování mezilidských vazeb.
- Je počátkem nejhlubšího spojení mezi lidmi.
- Je jednou z nejméně intimnějších forem prožívání jedince, potřebou emočního naplnění v koexistenci s druhým člověkem.
- Je základem pro blahobyt jednotlivců, dvojic, rodin a společnosti.
- Základ zdravé sexuality je sebeláska a sebeakceptace.

Je vnímána z pohledu multidimenzionálního, a to biologického, psychosociálního, projevu chování, morálky a kultury.

Sexuální chování zahrnuje verbální a neverbální vyjádření sexuality. Tato vyjádření včetně genitálních a negenitálních aktivit se mohou vyskytovat samostatně nebo v aktivitě s jinými lidmi. Sexuální chování není jen to, ve kterém jsou lidé zainteresováni přímo, ale zahrnuje také výchovu a vzdělávání a námluvy (Sharpe, 2003).

Sexualita je souhrnem našich postojů, představ a vztahů k jiným lidem, zahrnuje naše představy o muži a ženě, o sobě, naše sexuální chování, očekávání, úspěchy a neúspěchy promítající se do našeho sebevědomí. Postoj k sexualitě je tak tvořen souhrnem vlivů, které formují vlastní postoje k sexualitě.

Postoje a vnímání sexuality se formují od raného dětství a v úzké souvislosti s rodinným životem – tedy zejména se sociálním učením prostřednictvím nejbližších členů, popř. pedagogických pracovníků.

3. VLIVY FORMUJÍCÍ POSTOJE K SEXUALITĚ

(dle Winnifred Kempton)

- Libido
- Vývoj osobnosti - jde o vztahy v rámci vývoje osobnosti, kdy procházíme vývojovými stádii a vyrovnáváme se s vývojovými úkoly – od bazálních pocitů důvěry vs. nedůvěry, přes identifikaci se sociálními rolemi, potýkáme se se sexuální zvědavostí. V raném školním věku, v prepubertě, pubertě a adolescenci se postupně dostáváme do vztahů s opačným pohlavím a tyto vztahy mají postupně kvalitativně jinou

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

podobu. Znamená to, že se jedinec zpočátku náhodně, experimentálně, posléze více cíleně zakouší ve vztazích, které mu přinášejí možnost poznat sebe, své pocity a reakce.

- Kulturní vlivy – etnické, náboženské, geografické
- Nejblíže okolí – domov a rodina
- Vzdělání – výchova, osvěta
- Traumatické sexuální zkušenosti

Formy sexuálního zneužívání jsou:

- Exhibilicionismus – bezkontaktní forma, při níž dospělý ukazuje svoje genitálie okolí, přednostně dítěti.
- Harassment – rozporuplná forma – obecně vymezena jako znepokojování, zneklidňování např. slovními výpady, poplácáváním po zadku; tisknutím k sobě apod. s tím, že toto chování má sexuální podtext, přestože dospělý tento motiv popírá.
- Obtěžování – dotyková forma – sexuální útok, při němž je oběť obtěžována, líbána, osahávána na erotogenních zónách jako jsou prsa, hýždě, genitálie. Často doprovázeno slovním obtěžováním – vulgárními slovy, grimasami, gesty apod.
- Sexuální útok – dotyková kategorie – užitá síla ze strany agresora a často obranná reakce oběti. Dotýká se erotogenních zón, mazlení se s nimi, poškozování ve smyslu, že ubližování se děje vnikáním do nich – prstem, jazykem, předměty. Agresor nutí dítě k témuž nebo např. žádá o masturbaci. Řadí se sem i intrafemurální koitus (styk mezi stehna).
- Znásilnění – dotyková forma – vynucené vniknutí do vagíny, konečníku či úst dítěte (klienta) penisem.
- Incest – sexuální obtěžování mezi příslušníky rodiny.
- Pedofilní obtěžování – kontaktní forma – obtěžování prepubertálního dítěte (klienta) jakýmkoli dospělým.
- Sexuální turistika;
- Sexuální útok s následkem smrti;
- Skupinové zneužívání.

K psychosociálním vlivům řadí Mellan (2004 in Štěrbová, 2007)

1. matrikové pohlaví;
2. přijetí dítěte a přijetí jeho pohlaví;
3. vrozená vada, handicap;
4. rodová (rodovostní) identifikace;
5. rodinná struktura – úplnost a typ (patriarchát vs. matriarchát);

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

6. sourozenecká konstelace: pořadí a pohlaví;
7. kulturní (náboženské) klima rodiny, etické normy;
8. zařazení a úspěšnost mezi vrstevníky, atraktivita, sport, prospěch × šikana;
9. traumata, ztráty, pohlavní zneužití;
10. sexuální výchova;
11. masmédiá.

Co by si měl pedagog uvědomit:

Základy osobnosti se formují od raného dětství – za podílu vnějších i vnitřních faktorů, které se vzájemně prolínají, a působí tak v integrálním spojení - zděděné a vrozené zvláštnosti tělesné a psychické, vlohy a dispozice, které se v průběhu individuálního vývoje rozvíjejí na základě aktivní interakce jedinců s prostředím.

Výzkumy v dětském vývoji signalizují, že nejdůležitější vliv na dětský vývoj má rodina. Druhý nejdůležitější vliv má škola. Pedagog je významnou modelovou postavou, s níž se dítě (žák, student) identifikuje, jehož chování může napodobovat nebo na něj prostě reaguje. Pedagog by měl, zná-li dobře principy sociálního učení, své chování „řídit“. Prostředí RODINY je důležité, neboť v průběhu dětství je její vliv na formování osobnosti nepopíratelný.

Plaňava (2000) charakterizuje rodinu pomocí čtyř základních komponent: struktura (uspořádání členů, vzájemné vazby, rozdělení kompetencí, pečovatelsko – výchovné úkoly apod.), intimita (emoční a citové kvality, pocity vědomí vzájemné blízkosti, projevy zájmu a vřelosti, koheze, podpora a vzájemná závislost), osobní autonomie (nakolik je každý v rodině respektován jako jedinečná lidská bytost, nakolik má prostor k rozvíjení vlastní osobnosti, své identity, svých zájmů a dispozic), hodnoty a postoje (kam směřuje usilování rodiny v dané etapě: do čeho rodina investuje čas, energii, případně peníze). Tyto komponenty můžeme považovat za základ partnerských vztahů – někdo od nás od raného dětství něco očekával, my jsme se naučili reagovat a jednat tak, abychom zůstali sebou samými. Do všech následujících interakcí se promítají naše zkušenosti, prožitky.

Je štěstí, že se v průběhu vývoje může jedinec zdokonalovat. V tomto je pedagog hlavní osobností – ať se jedná o dítě, které právě nastoupilo školní docházku či středoškoláka, vysokoškolského studenta. Pedagog má těžký úkol, neboť v dnešní době se hodnoty rodin mění, vztahy mezi lidmi a partnerské vztahy dostávají do pozadí, v komunikaci obecně je více obviňování, hanění, neuznávání druhého jako lidské bytosti.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Přesto se pedagog může pokusit pustit se do těžkého úkolu tím, že přijme sebe jako toho, kdo chce a svým způsobem by měl rozvíjet v dítěti a mladém člověku pozitivní hodnoty, které přispívají k bezproblémovým hodnotným lidským vztahům. Nelze tedy „schovat“ se za to, co nabízí společnost, ale vklínit se do procesu aktivně, podílet se na rozvoji osobnosti žáka. Měl by přitom respektovat základní informace o konkrétní rodině, a to, že interakce mezi členy rodiny je nejvýraznějším faktorem, který ovlivňuje psychologické „well-being“ v rodině. Opakující se interakční vzorce utvářejí celkovou, jedinečnou atmosféru rodiny (Sobotková, 2001). A tu má dítě v sobě pocitově zakořeněnou po celý život. V rámci praxe lze zkoumat rodinný proces především z pozorování rodinné interakce.

Některé znaky současné rodiny a její funkce:

- menší početnost rodiny
- větší intenzita a intimita vztahů (uzavřenější fungování rodiny)
- plánovitost (plánuje se např. rodičovství, způsob výchovy, budoucí předpokládané vzdělání dítěte, jeho budoucnost)
- emancipace ženy – rovnoprávné postavení v rodině i společnosti
- pomoc mužů v domácnosti
- zaměstnanost rodičů – vede k větší izolovanosti dětí, k větší samostatnosti dětí. Může tak nastat situace, kdy je dítě odsouváno do pozadí, může psychicky strádat.
- vzrůstající nároky na výchovu dítěte, celková demokratizace vztahů, čímž se zvyšuje i problematika výchovy. Výchova může být pro rodiče složitější vzhledem k nerovnoměrnému vývoji dítěte.
- vzrůstá rozdíl v životních podmínkách generací – názory, postoje, hodnoty, životní styl
- rozšiřuje se konzumní styl života – nežádoucí hierarchie hodnot, více spěchu, napětí, stresu, „spotřební“, způsob života – hudba, televize, kultura bez aktivní tvořivé činnosti
- změny v některých funkcích rodiny. *Prohlubují se rozdíly v konkrétních rodinách, někde více ekonomická funkce, jinde socializačně výchovná a emocionální.*

Rodiče by si měli vždy udělat na dítě čas a přirozeně vést u dítěte sexuální výchovu.

Nejdůležitější charakteristiky a psychologické principy rodinné výchovy:

1. vzájemné uspokojování psychických potřeb
2. trvalost a hloubka citových vztahů

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

3. společná otevřená budoucnost
4. prolínání soukromí
5. modely sociálních vztahů
6. dvousměrnost výchovného působení (dítě též působí na rodiče)
7. vychovatelská technologie versus soužití
8. svědomí versus ochranná opatření. Jde o ochranu dětí před nemorálním chováním a negativními vlivy i o celkovou kontrolu dítěte. Rodinná výchova klade důraz na vnitřní kontrolu, tzn. spíše na vnitřní zábrany a svědomí než na dohled a omezení. Rodiče kontrolují dítě jakoby na dálku.
- 9.

4. SEXUALITA A PŘÍSTUP K INFORMACÍM

Mnoho informací, které má průměrná osoba o sexualitě, přichází z neformálního nebo nahodilého učení z okolí. Učí se z každodenního pozorování chování členů rodiny, přátel, z filmů, z televize. Může číst knihy. Na základě všech těchto podnětů se pak formují její postoje a pravidla vztažená k sexualitě. Je schopna vyvodit si, které chování je vhodné a které ne. Zpětná vazba jí pomáhá porozumět nepsaným pravidlům jako je právě osobní prostor, dotek, vůně, pozvání, zamítnutí, schůzky s milým člověkem, rodičovství atp. Zkouší si ve svých hrách naplnění rolí – mužské a ženské. Je v těchto hrách podporována. Role jsou vztaženy i k budoucímu rodičovství, zkouší si ženské a mužské oblečení vzhledem ke své sexuální a pohlavní identitě. Má k dispozici modelové chování rodičů (Štěrbová, D., 2005). Velmi přirozeně se u ní vytváří pojem o soukromí, např. je jí nepříjemné, když se na ni v určitém věku dívá cizí člověk.

5. SEXUÁLNÍ VÝCHOVA A JEJÍ ZAČLENĚNÍ DO VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ

Sexuální výchova je obsáhlý program, který připravuje lidi pro uspokojování a obohacení jejich života. Věnuje se nejen čtyřem základním oblastem, se kterými měla většina dospělých zkušenosti, ještě když byli dětmi a byli ve škole, tzn. když se seznámili se

- základy anatomie,
- fyziologie,
- pohlavní dospělosti a
- reprodukci.

Komplexní program sexuální výchovy má širší rozsah:

- učí dovednostem jako je rozvíjení a podpora přátelských vztahů,

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- osobní a společenské bezpečí,
- prevenci zneužívání a vykořisťování,
- projevům fyzické a emoční důvěrnosti a nejvíce, což je důležité, být schopen mít kontrolu a chránit vlastní tělo.

Program sexuální výchovy poskytuje takové informace, které, kdybychom byli v životě druhých lidí, bychom chtěli mít a přáli si pro sebe (Belote, M., 1997).

Neměli bychom vnímat sexualitu jen ve vztahu k pohlavnímu styku. Tím bychom omezili a zneprístupnili, vlastně docela zabránili vývoji jedince, aby svou sexualitu mohl naplňovat v kontextu vývoje své osobnosti. Tedy i se „zmatky“ ve vztazích ve smyslu zamilovanosti, opuštění lásky, protože vztah člověka již nenaplňoval. ... Sexualita zahrnuje více než pohlavní styk. Ve skutečnosti, myšlenka, že lidé potřebují jen „sexuální výchovu“ může časem působit jako překážka k získání kvalitních informací o důvěrných vztazích a dalších otázkách, které přesahují základy sexuální výchovy. Sexuální výchova je základem pro informace o sexualitě. Komplexní program sexuální výchovy by měl zahrnovat diskuse o vztazích, komunikaci a respektu (Wiley & Terlosky, 2000 in Dukes, Ch., 2004).

Koncepce sexuální výchovy v sobě zahrnují základní představy o nezbytném obsahu programů sexuální výchovy. Velmi důležité je všimnout si, že některé programy sexuální

výchovy v sobě zahrnují nebo vylučují tzv. kontroverzní témata (kontroverzi můžeme vnímat ve vztahu k politice sexuality školského zařízení), popř. témata nevyhovují rodičům. Jde o témata homosexuality či sexuální abstinence. Zařazení či vyloučení těchto témat je dáno v souladu s cílem sociálně sexuálního programu. Program sexuální výchovy, který zahrnuje abstinenci, informuje například jedince o „výhodách“ života bez pohlavního styku (Kirby, 2000 in Dukes, Ch. 2004). Obsah programu sexuální výchovy může částečně diktovat a tím i ovlivňovat budoucí pocity a postoj k sexu.

Další informace viz Štěrbová, D. & Rašková, M. (2014). *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě včetně osob s mentálním postižením*. Olomouc: VUP

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

6. PŘEKÁŽKY V SEXUÁLNÍ VÝCHOVĚ

Belote, M. (1997) uvádí několik překážek, které jsou spojeny se sexuální výchovou. Využíváme jeho poznámek k aplikaci k našim postojům.

- a) Býváme často vyvedeni z míry, pokud se mluví o sexualitě. Většina z nás se necítí dobře, diskutují-li se sexuální otázky, zejména s našimi dětmi nebo se studenty (žáky), které učíme. Mnoho dospělých bylo vychovááno tak, že se o těchto otázkách mluví jen soukromě.
- b) Býváme často nesví ve vztahu k vlastní sexualitě. Je přirozené, že přinášíme něco sami ze sebe do toho, co učíme. Otázky vztažené k sexualitě jsou velmi osobní, a proto pokud pocítujeme jakékoli nepohodlí v probíraném tématu, je jasné, že to žák pozná. Úroveň našeho pohodlí v otázkách sexuality je ovlivněná mj. tím, v čem byl každý z nás vychováván, včetně kulturních faktorů, náboženství, rodinné dynamice a vztazích a do postoje k sexualitě se promítají naše vlastní pozitivní nebo negativní zkušenosti z bývalých vztahů.
- c) Necítíme se být kompetentní učit tento předmět. Většina z nás nejsme odborníky na předmět sexuality a nesnažíme se doplnit naše znalosti a vědomosti. Pokud máme znalosti jen z vyučování, kterého se dostalo nám, pak bychom se měli v našich krocích zdržet a doplnit si vzdělání pro tuto oblast. Na vysokých školách se nabízejí kurzy, ale bylo by dobré, aby tato specifická oblast byla součástí požadavků základního vzdělání.
- d) Je pro nás někdy těžké přijmout, že naše vlastní děti nebo osoby, kterým pomáháme, jsou nebo budou sexuální bytosti. V podstatě se cítíme nesví, když myslíme na sexualitu žáků (dětí, mladých a mladých dospělých), kterým poskytujeme podporu. S nejvyšší pravděpodobností je to z důvodu, že nemáme jasnou představu, jaká budoucnost dítě čeká.

Ne každý student, žák měl možnost systematického osobního individuálního plánu. Proto nám také nemusí být vždy jasné, jaké schopnosti budou žáci potřebovat. Hyperprotektivita u části rodin nebo učitelského sboru také ovlivňuje způsob, jak vnímáme budoucnost žáků.

- e) Ne vždy plně rozumíme tomu, jaké další oblasti se vztahují k sexuální výchově. Mnoho oblastí, které jsou v základech většiny školních programů, jsou v úzké souvislosti s cíli danými v programu sexuální výchovy. Tato kurikula zahrnují oblasti jako běžné dovednosti v životě, receptivní a expresivní komunikační schopnosti a dovednosti a sociální dovednosti.
- f) Jsme nesví z toho, abychom zvolili vhodný přístup a byli konkrétní a jasní v instrukcích. Jsme si vědomi, že pokyny a návody by měly využívat konkrétní materiály a konkrétní návod k určitým aktivitám.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

g) Cítíme se zaplaveni danými úkoly. Žáci třeba nastoupí do programu až ve věku 18 let bez předběžných informací a dovedností. A program je zaměřen na předpokladu znalosti těchto dovedností.

7. JAK NA VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI SEXUALITY

Jedna z možností, již lze nabídnout systému našeho vzdělávání je využít osvědčených forem uplatňovaných v zahraničí. Sorosova nadace vydala v r. 1992 kurikula (autor Carol Flaherty-Zonis) zaměřená na zdravotní vzdělávání v rámci Projektu regionálního zdravotního vzdělávání. Jedním z kurikul je i okruh věnující se úvodu do sexuality. Cílem je zařadit témata sexuální výchovy i do jiných předmětů, preferují se diskuse, rozhodovací schopnosti a poučení, jak říci ne při konfrontaci s negativním tlakem kamarádů. Učební metody jsou založeny na proaktivním způsobu učení, tedy technice, která podněcuje žáka vzít na sebe určitou zodpovědnost za své učení. Pedagog je zodpovědný za vytváření atmosféry optimálního učení. Využívá metody přednášení, čtení (individuální či skupinové), audiovizuálních metod, demonstrací, diskuse ve skupinách, praktických cvičení.

Sexuální výchova by měla být výchovou účinnou, tedy nejen poučovat o sexualitě, ale umět povzbudit žáka či studenta k myšlení, cítění ve smyslu vytváření vhodných postojů k sexualitě. Neměli bychom při tom zapomínat na fakt, že každý z našich žáků či klientů má již postojeovou složku v různé podobě danou z rodinného prostředí (Štěrbová, 2005).

Doporučujeme stanovit obecné zásady, vycházet z podmínek školního vzdělávacího programu, individuálně přizpůsobovat vedení osvěty a rozvoj sexuality a vztahů u každého žáka.

Sexuální výchova v rodině má tři základní součásti:

- **Vztah** - rovina vztahu představuje základní citové naladění dítěte, jeho schopnost přijímat druhé, mít k nim důvěru, dávat něco ze sebe, prostě mít rád.
- **Vzor** - na rovině vzoru přijímá dítě modely chování rodiny jako těch, kteří jsou zdrojem jeho citové jistoty. Přijímá je v identitě „ženskosti“ a „mužskosti“, co schvalují, kritizují, o čem dovolují mluvit, co zakazují.
- **Poučení** - v rovině poučení jde o vědomosti, znalosti, techniky a praktiky. Děti a dospívající se v rodině dovídají informace o sexualitě a jejích formách.

Je důležité, aby si děti odnášely z domova do dalšího života, že sexualita a vše, co s ní souvisí, je přirozenou, i když intimní součástí lidského života, Je věcí , o níž by se mělo hovořit bez falešných zábran, ne však za všech okolností a s každým.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Škola je důležitým zdrojem informací, formálních i neformálních, měla by doplnit fakta, která přispějí k sexuálnímu zdraví žáků a studentů. Škola má nezastupitelný význam v oblasti sexuální výchovy a výrazně doplňuje třetí rovinu – rovinu poučení. Od školy se očekává, že žák :

- Dostane přesné informace o svém těle, aby mu rozuměl a mohl se uvědoměle rozhodovat, zvláště pokud jde o oblast sexuálního zdraví;
- Porozumí, jak sexualita souvisí s jeho celkovým zdravotním stavem;
- Pochopí, že sexualita je zdravou součástí života každého člověka;
- Naučí se rozlišit sexuální mýty od reality;
- Bude mít možnost diskuse na téma sexuality se svými vrstevníky v řízené diskusi.

Výše zmiňované kurikulum sexuální výchovy vychází z faktů, že sexualita je integrovanou součástí života každého člověka. Nejdůležitější pro pohlavní život jedince je, jak se sám definuje jako člověk, a ne to, co dělá. Mít pohlavní styk není způsob, jak sám sobě cokoli dokazovat. Všichni lidé mají sexuální pocity. Rozhodnutí, jak jednat na základě těchto pocitů, záleží na každém člověku samotném. Je třeba porozumět, jak osobní hodnoty a postoje ovlivňují rozhodování a chování. Důležité jsou přesné informace z důvěryhodných zdrojů. Je třeba klást otázky, pokud jsou fakta nesrozumitelná a pokud se jedná o problém hodnot. Je důležité hovořit o sexualitě doma. Každá osoba je zodpovědná za své chování a potenciální následky svého chování. Existuje mnoho způsobů, jak vyjádřit lásku, intimitu, city. Pohlavní styk může být vyjádřením těchto pocitů, ale také nemusí. Sexuální zdraví je důležité pro celkové zdraví. Změny během puberty jsou přirozené. Je třeba respektovat hodnoty a sexuální orientaci druhých lidí. Potřebná je otevřená komunikace se žáky ve třídě.

8. VLASTNOSTI OSOBNOSTI PEDAGOGA

Kdybychom se snažili určit vlastnosti osobnosti učitele či vychovatele, mohli bychom využít přehledu Winifred Kemptonové (Burdová, I. (1988), která stanoví, že je nutné, aby ti, kteří se věnují problematice sexuální výchovy a osvěty, by měli:

- Znat základní látku.
- Znat své studenty a citlivě na ně reagovat (responsivita a schopnost vcítit se).
- Být vyrovnáni s vlastní sexualitou, takže nemusí zápasit se svými vlastními nevyřešenými konflikty a úzkostmi.
- Být vyrovnáni s užíváním sexuálního jazyka, a to jak technických termínů, tak slangu.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- Stát za myšlenkou, že :
Cílem sexuální osvěty není eliminovat sexualitu.

Sexuální zájem a chování nepředstavuje zlo, hřích nebo nemoc.

Sexuální pocity nemají být spojeny s pocity viny nebo sebepodceňováním.
- Být tolerantní a chápat sexuální chování ostatních bez ohledu na to, jestli a v jaké míře se liší od jejich vlastního chování.
- Mít představivost, vynalézavost a flexibilitu, neboť téma je hodně emočně nabitá a obsahuje hodně nepředvídatelného.
- Mít smysl pro humor. Sexualita není chmurná záležitost, i když se s ní občas tak zachází.
- Být upřímní v řeči a jednání.
- Být emočně stabilní / do určité míry možnost kompenzovat profesionalitou .

9. RODINNÝ PORADCE JAKO ŠKOLNÍ KONZULTANT? (převzato z Štěrbová, 2006. Rodina a škola. *Linka bezpečí, (3)*).

V zahraničí mají rodinného poradce jako školního konzultanta, který se školou spolupracuje a spolupracuje zároveň i s rodinou. Jde o podporu a organizaci produktivních vztahů mezi domovem a školou. Učitel není jediný, jenž by měl problém řešit, zejména, když žák (student) selhává v mezilidských vztazích a je zdrojem problému, neumožňující však, aby zakročil pedagog a měla by pozitivně zakročit rodina. Rodinný poradce by měl znát, jak rodina funguje a jaké vzory poskytuje. Dále musí být v kontaktu s výchovným poradcem a učitelem a měl by znát všechna ustanovení a směrnice ve škole. Rodinný poradce jako školní konzultant umožňuje zlepšení komunikace a vztahů, podporuje uctivost, neprožívání viny a kooperativní vztahy mezi rodinami a školou. Systém vedený v zahraničí se asi nepodaří prosadit u nás z hlediska ekonomických faktorů, ale nemělo by to pedagoga odradit. Nerada bych byla, aby si pedagog vzal jako úkol to, že dítě změní. Měl by se umět vcítit do žáka, ale zůstat sám sebou a v dítěti rozvíjet jeho možnosti.

V partnerském vztahu je základ vztahu dán tím, jak se chová jedinec k protějšku. A to platí jak v rodině, tak i ve školním či jiném prostředí. Klasicky vnímané partnerské vztahy jsou vztahy mezi mužem a ženou spjaté intimitou. V rozšířeném pojetí vnímáme partnerský vztah v rovině rodiny – sourozenecký, generační atd., v rovině pracovní – kolegové, nadřízený-podřízený, v rovině školy – spolužáci, učitel-žák, vztahy mezi učiteli atd. Aplikujme to, co

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

pozitivně působí v rodinném systému (např. Rappaportův model) a co lze doporučit i pro výchovu k plnohodnotným partnerským vztahům v prostředí školy. Základem je povzbuzení.

Povzbuzení zahrnuje *víru*, kterou všichni participující členové mají, existující síly a schopnosti, kapacitu stát se více kompetentním. Povzbuzení počítá se *zkušenostmi*, které v sobě dítě či dospívající má, které získal v průběhu životního vývoje, ze setkání, z událostí, které zažil. Tyto nabitě *schopnosti* může pozitivně v komunikaci a vztazích použít a současně se za pomoci pedagoga učit novým. Povzbuzení v oblasti *spolupráce* podporuje mezilidské transakce jako je vzájemnost, otevřená komunikace, vzájemná víra a respekt, spoluautorství a spolupráce. Povzbuzení k *výkonu* zdůrazňuje znalosti a schopnosti, které dítě či dospívající má nebo se dověděl následkem možností a mezilidských transakcí a slouží k osobnímu růstu, oprávnění, kritickému myšlení, pružnosti, soudržnosti a kolektivním akcím. Povzbuzení ve smyslu zdůraznění *pocitu kontroly* nebo vlivu, který dítě (dospívající) má s ohledem na různé aspekty svého chování.

Pedagog způsobem daným svým přístupem a modelovým chováním působí zejména prostřednictvím povzbuzení. V žákovi (studentovi) podporuje faktory jako osobní kontrola, účinnost očekávání, sebeúcta, osobní síla, skutečná motivace. Tím se může stát žák více odpovědný za partnerské vztahy, do nichž vstupuje. V rámci povzbuzení a jeho účinků se pak může pohybovat a směřovat k druhým, k lásce. Nedostává-li se komunikaci dostatek povzbuzení, ale spíše obráceně, dochází ke srážení, což má často za následek sníženou sebeúctu a odcizení se druhým a v dítěti roste obava.

Pozor na „klasický“ chybný mechanismus, kdy pedagog „nechává věci jít“, pokud vše dobře jde, a začne mít komentář, až když jdou věci špatně. Povzbuzení může napomáhat lidem objevit znovu hodnoty a radosti, poznat jejich síly namísto zabývání se jejich chybami, vyzvat a měnit staré vzory a mít kuráž být nedokonalý.

U pedagoga předpokládáme a očekáváme vysokou míru odpovědnosti k sobě a druhým, schopnost autentických projevů, otevřenost a nebát se experimentovat a být si vědom možného selhání. Pedagogové by měli znát vývojové potřeby a zvláštnosti dětí, vědět, že je různorodost rodinného prostředí, někdy i sami absolvovat sociálně psychologický výcvik, aby nebojovali sami se sebou skrze žáky a studenty, vědět, jaké jsou krize v rodině.

10. PROBLÉMOVÉ SITUACE SPJATÉ SE SEXUALITOU A PEDAGOG – SEXUÁLNÍ ZNEUŽITÍ

(zpracováno dle MUDr. Jany Spilkové Psychologie sexuálně zneužitého dítěte In Kol. autorů., 2003. *Problematika dětské pornografie a její prevence na škole* Praha: VÚP ve spolupráci s MŠMT)

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Rizikové faktory, které přispívají k možnosti sexuálního zneužívání:

- Sociální prostředí, které může sexuálnímu zneužití dítěte bránit nebo je naopak usnadňovat.
- Dysfunkčnost rodiny
- Způsob výchovy v rodině
- Nemoc v rodině
- Nedostatečná sexuální výchova a informovanost dítěte
- Děti, které mají nízké sebehodnocení a jsou závislé na svém okolí
- Otevřenost, možnost svěřit se někomu
- Dítě s určitým stupněm postižení

Oblastí, která se zabývá problematikou oběti a jejím profilem je viktimologie. Možné predilekční faktory jsou :

- handicap
- nedostatek sociálních dovedností
- bázlivost
- pasivita, sensitivita
- sociální nezralost
- nízká obliba ve skupině, malý vliv
- vyšší připoutanost k rodině
- vyhýbání se konfliktnímu řešení
- odlišnost

V mnoha případech sexuálního zneužití je pachatelem vlastní či častěji nevlastní otec. Pak hovoříme nejen o zneužití, ale i o psychické traumatizaci dítěte, kdy ten, který by měl být jejich vzorem a rádcem - je vlastně zneužívá. Jde o mezigenerační přenos násilí = dospělí, kteří byli v dětství zneužíváni, zneužívají často své děti. Čím většího stupně násilí se rodiče dopouštějí na svých dětech, tím hrubější jsou tyto děti k sourozencům. Čím surověji se chovají

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

manželé ke svým manželkám, tím hrubější je manželka (matka) na své děti. Míra následného násilí závisí na intenzitě a délce týrání a zneužívání.

Dítěti, které se stane obětí neznámého agresora, se většinou dostane pomoci okolí. Situace je konkrétní, je-li přítomno tělesné poranění, oběť je lékařsky ošetřena i orgány činné v trestním řízení bývají vstřícné. Rodina se semkne, aby dítěti pomohla, většinou vyhledá odbornou pomoc. Včasná krizová intervence je možností, jak zamezit rozvinutí posttraumatické stresové poruchy a všem dalším příznakům. Oběť, které se takovéto pomoci nedostane, si nese do života stigma, které se projeví třeba až v dalších letech. Tomuto tématu se budeme věnovat následovně. Oběť sexuálního zneužívání v rodině, ať již je pachatelem vlastní či nevlastní otec, druh či jiná známá osoba, je v pasivní roli. Často nemá šanci odporovat, nemá kamarády nebo o ně začíná přicházet, protože se straní společnosti. Nevidí žádnou perspektivu. Nikdo (ani matka) není schopen dát dítěti podporu. Při zjišťování komu by se dítě svěřilo v anketách na školách bylo zjištěno, že 20 % dětí se nemělo komu svěřit (udávaly např. živá či neživá zvířátka).

Této situaci, která je často dlouhodobá, je obtížné porozumět. Lidé z pomáhajících profesí by však měli být s touto problematikou seznámeni.

Učitelé, které děti nezdědka uvádějí jako osoby, kterým by se svěřily, jsou někdy zaskočení situací. Ve snaze dítěti pomoci, mohou v důsledku toho, že sami neví jak situaci řešit, zapříčinit sekundární viktimizaci – situaci, kdy je dítě opakovaně zraňováno, znovu musí vyprávět o svém trápení.

Kdokoliv z nás, kdo dostane důvěru dítěte, by měl umět v první řadě vyjádřit citovou podporu. Měl by trpělivě vyslechnout stesky dítěte, zdůraznit, že nyní již není v obtížné situaci samo, avšak neslibovat její vyřešení. Je třeba mít na mysli, že oběť (dítě i dospělý) někdy hovoří o zástupných problémech, někdy vypráví „jakoby“ příběh někoho jiného. Důvěrník zde není v roli detektiva! V těžkých situacích nám někdy chybí slova, a pak je třeba sledovat všechny signály, které jsou k dispozici. Pozorujeme pečlivě nonverbální složku komunikace (tiky, omezenou mimiku, neklid, postavení těla) a paraverbální složku (projevy emocí, důraznou či naopak nesrozumitelnou řeč, hlasitost, pomlky, změněný hlas, dech). Dítěti dáme najevo, že se může svěřit s dobrými, ale i se špatnými zážitky, že to je začátek společné cesty. Dítě

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

potřebuje ujištění, že mu pomůžeme. Dospělý by však neměl slibovat, že sdělené tajemství uchová. V dalším textu zmiňuji ohlašovací povinnost každého občana.

Osoba, která se dozví o trestném činu, nese velkou tíhu zodpovědnosti, a neobejde se bez nezbytné interdisciplinární spolupráce. Tím mám na mysli učitele, sociální pracovníky, rodinu, psychoterapeuty, psychiatry, policisty, kteří se věnují práci s mládeží... všechny, kterým záleží na dítěti, chtějí zabránit sekundární viktimizaci, chtějí pomoci celé rodině. Takové krajní řešení je umístění dítěte do dětského domova či diagnostického ústavu, a tak se v něm může prohlubovat pocit, že je vlastně potrestáno.

Co vlastně je sekundární viktimizace a systémové týrání? Je to týrání, které je způsobeno systémem, který byl založen na pomoc a ochranu dětí a jejich rodin, např.:

- např. dítě je neprávem odděleno od svých rodičů
- je mu upřeno právo být slyšen
- je to trauma způsobené necitlivými a zbytečnými lékařskými prohlídkami (i od odborníků často slyšíme: „vždyť se vlastně nic nestalo, při gynekologické prohlídce přeci nic nezjistili!“)
- úzkost způsobená dítěti v rámci jeho kontaktu s policejním a soudním systémem (poškození dítěte zkušenostmi, které podstupuje jako svědek, opakování výslechu, přítomnost pachatele, dotazy pracovníků, kteří nejsou seznámeni se základy vývojové psychologie). To vše jsou silné stresující podněty.
- dítěti rozhodně nepomůže zvědavý postoj lidí kolem něj, když znovu vypovídá o svých zážitcích a opakovaně se zraňuje.
- též zjišťuje, že budí zájem a může se stát, že i pozměňuje výpověď, která je pak pro další řešení situace bezcenná. Dojde-li ke znaleckému posuzování věrohodnosti, obhájce pachatele napadá právě tuto skutečnost v neprospěch oběti.
- může dojít i k poruše identity (viz v dalším textu), někdy se diagnostikuje pseudologia fantastica, kdy dotyčný věří svému vyprávění, které pro okolí je neuvěřitelné a nesmyslné.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Při zvažování diagnózy je třeba brát v úvahu další onemocnění a provést diferenciální diagnostiku - zvažujeme depresivní syndrom, psychosomatické stesky vyplývající z problémů v rodině, ve škole, ve vztahu s vrstevníky, a konečně falešné nařčení rodičů, učitelů, či jiných osob.

Dojde-li ke zkoumání situace, bývá oběť často poškozena tím, že byla dlouhá prodleva s oznámením činu. Popření je nejběžnější forma vyrovnání se se stresem, je to odraz bezmoci. Tento mechanismus dítě „léčí“, ale znevýhodňuje. I proto vědci na mezinárodním summitu formulovali *syndrom dětského přizpůsobení sexuálnímu zneužití*. Zahrnuje pět kategorií:

1. utajování
2. bezmocnost
3. svedení a přizpůsobení se (polapení do pastí)
4. opožděné, nepřesvědčivé a konfliktní odhalení
5. odvolání svého tvrzení.

Proč vlastně dítě neřekne (dříve) o svém zneužití?

Protože:

1. se bojí a/ zneuživatele
b/ skutečného násilí nebo jeho hrozby
c/ že ztratí rodinu
d/ že rozruší, znepokojí, naštvě otce nebo matku
e/ že se dostane do problému (doma je sex vnímán jako nepatřičný, dítě může mít obavu o sexu hovořit nebo klást otázky ze strachu před potrestání nebo sebeztrapněním)
2. si myslí, že mu nikdo neuvěří
3. si myslí, že zneužívání je normální chování
4. může reagovat na strach jiné osoby ze zneužití
5. zneuživatel je někdo, koho má dítě rádo a koho může ochraňovat
6. si myslí, že rodiče nebo jiný blízký už to ví
7. bylo zneuživatelem uplaceno
8. nezná slova, jakými to sdělit
9. si myslí, že je to jeho vina či chyba / zneuživatel mu to může říkat/

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

10. samo sebe obviňuje za to, že: - nebylo schopno samo sebe chránit

- nebylo schopno zabránit zneužití
- dělá to, co po něm zneuživatel chtěl

11. nezná nikoho, kdo by mu naslouchal

12. pokouší se to říci, ale lidé dítě nechtějí slyšet, nebo neudělali nic, čím by dítě chránili, dítě bylo dokonce potrestáno.

Utajování souvisí se závislostí na osobě, která dítě zneužívá. Pachatel většinou přiměje dítě prožívat společnou zkušenost jako společné tajemství, jehož vyžádání by ohrozilo buď dítě či jiného člena rodiny (matku, sourozence). K utajování bývá většinou nuceno psychickým vydíráním („vždyť se ti to líbilo, vzrušovalo tě to“, „nebudu tě mít rád“, „maminka se to dozví a bude smutná“, „chceš, aby mne zavřeli do vězení?“), úplatky, preferováním před sourozenci, někdy i vyhrožováním. Nejčastěji mají děti strach, že jim nikdo neuvěří, že budou označeny za viníky, že někomu v rodině ublíží.

Následky sexuálního zneužívání byly zpočátku spojovány pouze se sexuální dysfunkcí, depresí a sníženým sebehodnocením. Odborníci sledovali psychiku dítěte a vypracovali koncepci traumatického vlivu na dítě. Posttraumatický proces tvoří 4 faktory : traumatická sexualizace, zrada, bezmocnost a stigmatizace.

Specifické pro sexuální zneužití je spojení těchto faktorů v určitém sledu událostí. Tyto faktory zhoršují u dítěte vývoj emoční, kognitivní, vztah ke světu i k sobě. Např. dynamika bezmocnosti znamená změnu dětského smýšlení a neschopnosti kontrolovat svůj život. Pokus dítěte zvládnout trauma vede k poruchám chování.

Děti, které byly traumaticky sexualizovány, mají často zmatené chápání své sexuality a zvláštní emoční asociace k sexuální aktivitě v dospělosti, mívají pocity ztráty sexuální identity (obavy z homosexuality).

Zneužitě dítě nerozlišuje mezi sexem a láskou, mezi tím, kdy má péči přijmout a kdy má samo pečovat, zda více přijímat nebo více dávat. Pocity zrady u dětí, které byly obětí někoho, na kom jsou životně závislé, mají psychologický dopad: zármutek, hoř, deprese, extrémní závislost, snížená schopnost posuzovat důvěryhodnost druhých, speciálně mužů, hněv,

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

hostilita. Bezmocnost je procesem zbavení síly – s dítětem je manipulováno. Následuje percepce sebe jako oběti, někdy identifikace s agresorem.

Poslední z faktorů – stigmatizace – ovlivňuje velmi negativně sebehodnocení. Dítě se cítí velmi špatně, vliv hraje to, jaké hodnocení slyší od okolí. „Odlišnost“ od okolí může vyústit až k sebedestruktivnímu chování, k sebevraždě.

Na rozdíl od akutní reakce na stres vzniká jako zpožděná nebo protrahovaná reakce – *posttraumatická stresová porucha*. Volba léčby vychází ze stanovení diagnózy. Důležité je včasné zahájení terapie, které zabrání vyvolání behaviorálních, biologických a morfologických změn. Specifikum zde je vývojové období, ve kterém se dítě nachází. Ve věkovém období kolem „kognitivního bodu smrti“ (pochopení finality smrti), od 8 do 12 let, je dítě zvýšeně citlivé na porušení tělesné integrity.

Posttraumatická stresová porucha je u dětí a adolescentů charakterizována :

1. Změněná efektivita (labilita afektů, trvalá rozlada, autoagresivita)
2. Alterace vědomí (amnésie nebo hypermnésie na traumatický zážitek, depersonalizace, derealizace, ruminace myšlenkových pochodů)
3. Alterace ve vnímání pachatele nebo neštěstí (odplata nebo naopak identifikace s agresorem)
4. Změněná sebepercepce (pocity a myšlenky o vlastní stigmatizaci – vině, myšlenky o rozdílnosti od druhých, neschopnost podpory sama sebe)
5. Změna vztahu k druhým (izolace a odtažení, přetrvávající nedůvěra, sexualizované chování u sexuálně zneužívaných dětí)
6. Alterace celého systému fungování (ztráta naděje, bezvýchodnost, zoufalství).

Ten komu se dítě může svěřit s určitým trápením, nebývá rodič či někdo příbuzný, ale učitel. To bývá časté zvláště v případech intrafamilárního násilí. Situace, že se vám svěří někdo se závažným problémem, někdy člověka „zaskočí“. Není však třeba propadat panice. Zopakujme si, že v první řadě je třeba dítě vyslechnout, sledovat i jeho nonverbální projevy, kterými se pokouší situaci zvládnout. Je dobré vyvarovat se návodných otázek – dítě je velmi sugestibilní (např. „strýček ti sahal sem?“ či „tu modřinu ti udělal táta?“) Nejen, že to dítě

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

uvádí ve zmatek, ale takováto výpověď se stává nepoužitelnou pro účely trestního řízení (obhájce pachatele to napadne jako nevěrohodné).

V takto důvěrném hovoru je třeba nechat na dítěti, jak bude rozhovor pokračovat. Dítě někdy hovoří o „zástupném problému“, není vhodné ho upozorňovat, že mu nevěříme. Dítě často očekává srozumitelnou radu, vyjádření vlastního názoru. Dítěti bychom měli dát pocit bezpečí, podpory.

Každý občan má ohlašovací povinnost, v případě, že zjistí narušení zákona. Při nejasnostech je možné poradit se s právníkem (např. v Bílém Kruhu Bezpečí). První – krizová intervence – je často rozhodující pro další vývoj dítěte. Následná psychoterapie dítěte, či celé rodiny, by měla být opatrně zvažována. V řešení problematiky sexuálního zneužití je proto nezbytná interdisciplinární spolupráce. Není vhodné „řešit situaci“ sám, je třeba vidět situaci v kontextu celé rodiny, znát základy průběhu vyšetřování, trestního řízení, apod.

10.STRUČNĚ K HOMOSEXUALITĚ

(zpracováno dle Štěrbová, D. & Rašková, M. (2016). *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě II: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě včetně osob s mentálním postižením – z empirického výzkumu*. Olomouc: VUP)

Mezinárodní klasifikace nemocí WHO z roku 1992 vyřadila egosyntonní homosexuální orientaci (tj. homosexualitu, která nečiní samotnému jedinci problémy a potíže v každodenním životě) ze seznamu nemocí. Vyřazena nebyla egodystonní homo i heterosexuální orientace. Tedy taková, se kterou není její nositel smířen a touží po změně. Americká psychiatrická asociace podobné změny uskutečnila již v roce 1973.

Sexuální orientaci rozumíme celoživotní, neměnný a nositelem nezapříčiněný a nezvolený stav výlučně nebo převažující erotické a citové preference daného pohlaví. (Procházka, Ivo (2010), s. 107) Vyjadřuje, že při volbě erotického partnera a své citové náklonnosti dává jedinec někomu přednost, muži nebo ženě. Při rozpoznávání sexuální orientace jsou velmi důležité obsahy erotických snů, fantazií, představ a také projevy citové náklonnosti, do koho se člověk častěji a intenzivněji zamilovává. (Procházka, 2002,2010) Pocity pohody a současně prožívání stresu u lesbiček a gayů je ovlivněn vnímanou stigmatizací ze strany okolí. Negativní

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

psychologické symptomy se zhoršují v důsledku zkušeností s diskriminací, očekáváním odmítnutí. To vede k tomu, že jedinci skrývají nebo zamlčují svou identitu sexuální menšiny a internalizují negativní pohledy, jež společnost na gaye a lesbičky zastává. Pro zmírnění stresorů využívají pozitivní i negativní copingové strategie, a to např. ignorování názorů společnosti, zatajení své identity tam, kde je obava, že ztratí pozitivní vztahy s původní rodinou z důvodu odmítnutí jejich sexuální orientace. (Ellen D. B. Riggle, Joy S. Whitman, Amber Olson, Sharon Scales Rostosky Sue Strong, 2008) Mezi negativní copingové strategie lze zařadit uvolňování psychického napětí požíváním alkoholu a drog. Procházka (2002) uvádí, že úzkost z reakce rodičů na zjištění homosexuality jejich potomka bývá snad největší obavou v celém coming outu.

S fází puberty a následně adolescence souvisí též problematika sexuální orientace na osoby stejného pohlaví, pro niž se užívá označení homosexuální orientace (Brzek a kol., 2005, Janošová, 2000, Weiss, 2014) případně homosexuální preference, zaměření, založení apod. Homosexuální orientace se obvykle projevuje v pubertě a v období adolescence v citové a vztahové rovině. Vyjadřuje schopnost vytvářet plnohodnotný citový vztah s osobou téhož pohlaví a je ekvivalentní vztahu heterosexuálnímu ve všech základních psychologických aspektech. Podle slov Petra Weisse (2014, online): „*Všechny dosavadní poznatky svědčí o tom, že sexuální orientace je záležitostí vrozenou a ani homosexuálnímu zaměření se nelze "naučit" a nelze ho ani "vyléčit & undefined;. Je prostě jednou z variací lidské sexuality.*“ V souvislosti s homosexuální identitou je spjato označení nebo sebepojetí člověka za homosexuálního, a to ve smyslu nositele homosexuální orientace. Od konce 19. století až do 70. let 20. století byla homosexuální orientace považována za jednu z duševních chorob. V současné době je uvedené stanovisko celosvětově překonáno, i když je homosexuální orientace pro některé lidi nepřijatelná obdobně jako u pojmání například masturbace zejména kvůli vlivu náboženství a přetrvávajících předsudků a stereotypů ve společnosti.

O důležitosti významu poučit děti (nejen) o problematice homosexuální orientace vypovídají slova Václava Mertina (in de Haan, Nijland 2013, neoznačeno), který uvedl, citujeme: „Přestože jeden významný úkol dětství je příprava na dospělý život, někteří dospělí dětem zatajují podstatné součásti tohoto života, protože nejsou podle nich „slušné“ a nepatří se o nich mluvit. Vedle toho, že jim neříkají, že jsou adoptovaní, že umřela babička, že se rodiče

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

rozvedli, mají strach, že děti uvidí, že v životě spolu mohou žít dva muži nebo dvě ženy. Dnes zastáváme odborný názor, že s dětmi je třeba mluvit o všem. Není nic horšího, než když je dítě z nevědomosti událostí zaskočeno a někdy traumatizováno na celý život.“

Další informace viz Štěřbová, D. & Rašková, M. (2016). *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě II: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě včetně osob s mentálním postižením – z empirického výzkumu*. Olomouc: VUP

ZÁVĚR

Význam pomáhajících profesí a posílení sexuální výchovy a odborné přípravy S. Andrea Miller and E. Sandra Byers (2010) prováděli výzkum v pomáhajících profesích. I když téměř všichni účastníci dostali nějakou formu vzdělávání spojené se sexualitou během vzdělávacího procesu, hloubka a rozsah vzdělávání byl omezený. Odborníci z praxe sdělovali potřebu dalšího vzdělávání v oblasti sexuálních problémů (např. sexuálního násilí, sexuální poruchy), a to více než oblasti zdravé sexuality (např. antikoncepce, STD / STDs). Studentům v pregraduálním i postgraduálním studiu chyběly informace, nácvik komunikace, možnost pozorování odborníků při praxi a trénink i v podobě modelových situací. V otázkách své praxe s klienty pak mohou být nejistí.

Předpokládáme, že by proškolený pedagogický pracovník uměl rozpoznat rizika sexuálního zneužití a současně, že by byl schopen pracovat v cílených programech sexuální výchovy na prevenci sexuálního zneužití s žáky, včetně žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. V zahraničí jsou popisovány programy a nácvik osob s mentálním postižením pro rozpoznání rizika sexuálního zneužití (např. Doughty & Lindsey, 2010). Lumley a Miltenberger (1997) popisují, že jedinci s mentálním postižením musí získat tři dovednosti:

- a) být schopni rozpoznat situaci jako nebezpečnou,
- b) umět reagovat takovým způsobem, jak by nejlépe ze situace unikli,
- c) oznámit tuto skutečnost, s níž byli konfrontováni, někomu, kdo je k tomuto určený.

Domnívám se, že by tuto schopnost měli mít všechny děti (žáci), nejen ti s disabilitou.

Použité zdroje:

Belote, M. (1997). Taking the Fear Out of Sex Education: What is sex education? Resources Newsletter: Summer 1997. California Deafblind Service

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

- Belote, M. (1998). Strategies for Minimizing the Risk of Sexual Abuse Deaf-Blind. Resources Newsletter: Summer 1998. California Deafblind Service
- Burdová, I. (1988). Kurz k sexualitě osob s mentálním postižením. Praha : Pragoversa
- Dukes, Ch. (2004). Making Social Relationships an Integral Part of Sex Education, TASH Connections Volume 30, Issue 7/8 – July/August 2004
- Cuskelly&Gilmore (2007) Attitudes to Sexuality Questionnaire (Individuals with an Intellectual Disability)
- Doughty, A.H.,& Lindsey M. K. (2010). Teaching abuse-protection skills to people with intellectual, disabilities: A review of the literature. *Research in Developmental Disabilities* , 31 331–337
- MILLER, S. Andrea and E. Sandra BYERS. (2014). Psychologists' Sexual Education and Training in Graduate School. *Professional Psychology: Research and Practice* © 2014 American Psychological Association 2014, Vol. 45, No. 4, 247–257. 0735-7028/14/\$12.00 <http://dx.doi.org/10.1037/a0037632>.
- Plaňava, I. (1998) Spolu každý sám. Praha, Lidové noviny.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny. Struktura, dynamika, komunikace*. Brno, Doplněk.
- Procházka, I. (2010). Sexuální orientace In Petr Weiss a kol. *Sexuologie*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Procházka, I. (2002). *Coming out Průvodce obdobím nejistoty, kdy kluci a holky hledají sami sebe* . Brno: občanské sdružení STUD Brno, Gay iniciativa v ČR.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention:Toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, 121-148.
- Sanders, S.A, &Reinisch, J.M (1999) . Would you say you „had sex“ if...? *The Journal of the American Medical Association*, 281 (3), 275-277
- Sharpe, T.H.: *Adult Sexuality* .The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, Vol. 11, October 2003, pp. 420 – 426
- Sobotková, I.(2001). *Psychologie rodiny*. Praha, Portál 2001.
- Štěrbová, D. (2005). Výuka sexuality na našich školách a jak na to?. *Gymnasion*, (4), 40-43.
- Štěrbová, D. (2006). Rodina a škola. *Linka bezpečí*, (3), 6-7.

Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe

Štěrbová, D. (2006). Rodina a její podoby. Zpracováno pro: [Internetový a korespondenční kurz základů sexuální výchovy SPRSV, červenec 2006](#)

Štěrbová, D. (2006). *Sexuální výchova a osvěta u osob s hluchoslepotou (příručka pro rodiče a odborníky)*. Olomouc: Univerzita Palackého

Štěrbová, D. (2007). *Sexualita osob s mentálním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Štěrbová, D. & Rašková, M. (2014). *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě I: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě včetně osob s mentálním postižením*. Olomouc: VUP

Štěrbová, D. & Rašková, M. (2014). Homosexualita v pedagogicko-psychologickém pojetí. *Magister. Reflexe primárního a preprimárního vzdělávání ve výzkumu* 2, 8 – 19

Štěrbová, D. & Rašková, M. (2016). *Specifika komunikace ve vztahu k sexualitě II: Pomáhající profese ve vztahu k sexualitě včetně osob s mentálním postižením – z empirického výzkumu*. Olomouc: VUP

Kol. autorů. (2003). *Problematika dětské pornografie a její prevence na škole* Praha: VÚP ve spolupráci s MŠMT